

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

(i. Πίνακα σ. 16) *

§ 1. Τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Ἡμερολογίου μολονότι ὑπάρχουσι πολλαὶ ἐπὶ μέρους εἰδήσεις, ἐν τούτοις δὲν ἔχομεν ἐν τῷ συνόλῳ πολὺ ἀσφαλῆ γνῶσιν, διότι ἀλλαχοῦ μὲν αἱ εἰδήσεις εἶναι πολλαὶ καὶ σχεδὸν πλήρεις, ἀλλαχοῦ δὲ ἑλλιπεῖς καὶ σκοτειναί ¹.

§ 2. Τὸ παλαιότατον Ῥωμαϊκὸν ἔτος, ὅπερ ἀρχικῶς ἤρχιζε τὴν 1ην Μαρτίου, ἀπετελεῖτο ἐκ 10 μηνῶν (Cens. 20, 2 ἐξ.) καὶ διεκρίνετο ὡς ἔτος Ῥωμύλου κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Alba Longa ἐν Ρώμῃ. Ἡρίθμει 304 ἡμέρας, αἵτινες εἶχον κατανεμηθῆ εἰς 10 σεληνιακοὺς μῆνας, ὧν τὰ ὀνόματα διατηροῦνται μέχρι σήμερον, πλὴν τῶν ὀνομάτων δύο μηνῶν (Quintilis καὶ Sextilis), οἱ ὅποιοι μετωνομάσθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου.

1. Βιβλιογραφία : Ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ σχετικῶν ἄρθρων τῆς RE (ἧς τό νεώτερον εἶναι τοῦ W. SONTHEIM., RE 9A 2 τοῦ ἔτους 1967 στ. 2464 ἐξ.) σημειοῦμεν καὶ τὰ κάτωθι γενικά καὶ εἰδικὰ περὶ χρονολογίας δημοσιεύματα :

1. IDELER, L. : Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie 1—2 (Berlin 1825—6). 2. IDELER, L. : Lehrbuch des Chronologie (Berlin 1831). 3. MOMMSEN, TH. : Römische Chronologie², 1859. 4. NILSSON, M. P. : Primitive time re-choning. A study in the origins and first development of the art of counting time among the primitive and early culture peoples (Acta Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1 : Gleerup (. Lund 1920). 5. KUBITSCHKE, W. : Grundriss der antiken Zeitrechnung Hb. der Altertumswissenschaft I, 7 ; (Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münch. 1927). 6. LIETZMANN, H. : Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1—2000 nach Christus (3. Aufl. durchgesehen von K. ALAND ; Sammlung Götschen 1085, De Gruyter, Berlin 1956). 7. GINZEL, F. K. : Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker 1—3 C. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1906, 1911, 1914 ; Nachdruck 1958). 8. GJERSTAD, E. : Notes on the Early Roman Calendar, Acta Archaeologica 32 (1961) 193—214. 9. WERNER, R. : Der Beginn der römischen Republik, 1963, 33 κ.ἐξ. 10. BICKERMAN, E. : Chronologie (Leipz. 1933. Teubner, 2. überarbeitete Aufl. 1963). 11. BICKERMAN, E. J. : La cronologia nel mondo antico (Firenze 1963, Paideia 7, La Nuova Italia.). 12. KALETSCH, H. : Kalender, ἐν Lexicon der alten Welt, Zürich u. Stuttgart, 1965. Συμπληροῦται ἡ βιβλιογραφία καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσι ἄρθροις τῆς RE καὶ ἰδίᾳ τοῦ τελευταίου ἡμιτόμου 9A, (1967) 2338 ἐξ. κ. 2464 ἐξ.

1. Mārtius	ἡμ.	31	6. Sextilis (Augustus)	ἡμ.	30
2. Aprīlis	»	30	7. September	»	30
3. Māius	»	31	8. Octōber	»	31
4. Iūnius	»	30	9. November	»	30
5. Quīntilis (Iūlius)	»	31	10. December	»	30

Σύνολον ἡμέραι 304.

Οἱ μῆνες τῶν 31 ἡμερῶν ἐλέγοντο plēni (πλήρεις) καὶ οἱ τῶν 30 cavī (κοῦ-λοι). Πλείονα ἰδὲ SONTHEIM., RE XVI (1933) 53 ἐξ.

§ 3. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 10 μηνῶν ἠὲξήθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νομᾶ (Νουμᾶ) εἰς 12 διὰ προσθήκης 2 μηνῶν (ἰ. ὅ. 7), τοῦ Iānuārius (ἡμ. 29) καὶ τοῦ Februārius (ἡμ. 27) ². Ἡ κατανομή ὅμως τῶν ἡμερῶν εἰς ἕκαστον μῆνα ἐρρυθμί-σθη ἄλλως. Ἐτηρήθη δηλ. ὁ ἀριθμὸς τῶν 31 ἡμερῶν διὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον Μάιον, Κοῖντίλιον (Quīntilis ἢ Quīntilis) καὶ Ὀκτώβριον καὶ ὠρίσθη ἀριθμὸς ἡμερῶν 29 διὰ τοὺς ὑπολοίπους 7 μῆνας (Ἰανουάριον, Ἀπρίλιον, Sextilis, Σεπτέμ-βριον, Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον) πλὴν τοῦ Φεβρουαρίου περιλαμβάνοντος 28 ἡμέρας. Ἐπομένως οἱ 12 μῆνες εἶχον συνολικῶς 354 ἡμέρας.

Πρὸς ἀποφυγὴν ὅμως τοῦ ἀρτίου ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν (ὅπερ, φαίνεται, οἱ δεισιδαίμονες Ῥωμαῖοι δὲν ἐθεώρουν αἷσιον) προσετέθη μία ἀκόμη ἡμέρα, ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος, ὥστε ὁ κύκλος τῶν τεσσάρων ἐτῶν νὰ περιέχῃ ἐν τῷ συνόλῳ ἀριθμὸν ἡμερῶν περιττὸν (355). Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ λόγος τῆς προσθή-κης μιᾶς ἡμέρας ὠφείλετο εἰς ἄλλην αἰτίαν. Τὸ τροπικὸν δηλαδὴ ἔτος, ἥτοι ἡ με-ταξὺ τῶν δύο ἐαρινῶν ἰσημεριῶν περίοδος, ὑπελογίζετο ὅτι περιελάμβανε 365 ¹/₄ ἡμ. (365,25 ἡμ.). Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ χρησιμοποίησεως κλασματικῶν μερῶν ὑπε-λογίσθησαν τὰ μὲν τρία πρῶτα ἔτη ἐκ τῶν τεσσάρων, ὅτι εἶχον περιττὸν ἀριθμὸν ἡμερῶν (ἀνὰ 365 ἡμέρας), τὸ δὲ τέταρτον 366 ἡμέρας (ἰ. κατωτ. § 4, τέλ. καὶ § 8).

§ 4. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ πολιτικὸν ἔτος δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ τροπικὸν ἐλή-φθη ἀπόφασις ἐπὶ Νομᾶ ἢ βραδύτερον, κατὰ τὸ λεγόμενον ἔ τ ο ς τ ῶ ν δ ε - κ ά ρ χ ω ν, νὰ προστεθῇ εἰς ἐμβόλιμος μῆν (mēnsis intercalāris). Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τῶν δεκάρχων (450 π.Χ.) ἔγινεν ἀρχὴ τῆς μεταβά-σεως ἀπὸ τοῦ σεληνιακοῦ εἰς τὸ τροπικὸν ἔτος. Ὅθεν κατὰ τὸ σύστημα τῆς παρεμ-βολῆς, παραληφθὲν κατὰ τὸν Macrobius (sat. 1, 13, 8 ἐξ.) παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ὁ κ τ α ε τ η ρ ί δ ο ς τοῦ ἐκ Τενέδου ἀστρολόγου Κλεο-στράτου (Cens. 18, 5), ὠρίσθη μετὰ τινος μεταβολᾶς κύκλος 4 ἐτῶν, καθ' ὃν πᾶν πρῶτον καὶ τρίτον ἔτος ἡρίθμει 355 ἡμέρας, ἕκαστον δὲ δεύτερον 378 καὶ

2. Εἶναι σκοτεινόν, ἂν οἱ δύο οὗτοι μῆνες ἀνέκαθεν προσετέθησαν εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους, ἢ παράδοσις διχάζεται καὶ ὁ διχασμὸς ἀνάγεται εἰς πολὺ προτέρους χρόνους, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Ὀβίδιος φωρᾶται ἀντιφάσκων (BOEMER, P. Ovid. Naso, die Fasten I 42 ἐξ). Πάντως ὁ Φεβρουάριος φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τελευταῖος μῆν τοῦ ἔτους καὶ ὁ Ἰανουά-ριος ὁ πρῶτος ἐπὶ δεκάρχων, ἕως ὅτου ὁ τελευταῖος ἐτάχθη εἰς τὴν δευτέραν θέσιν εὐ-θύς μετὰ τὸν Ἰανουάριον. Οἱ ὑπόλοιποι 10 μῆνες ἀκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν, ἣν καὶ μέχρι σήμε-ρον κατέχουσι σειρὰν (ἰ. § 2).

ἑκαστον τέταρτον ἔτος 377 τῇ προσθήκῃ ἐμβολίου μηνὸς ἐξ 23 ἢ 24 ἡμερῶν. Ὁ ἐμβόλιμος οὗτος μὴν εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ λαϊκὸν ὄνομα Mercēdonius³ ἢ Mercedīnus (Th.l.l. VIII 791, 49 ἐξ., Wissowa, Herm. 58, 1923, 391. Πλουτ. I 735^E [=β. Καίσ. 59.] Μερκεδόνιος, αὐτ. I 72^A [β. Νομ. 18] Μερκεδόνιος πρβλ. (ratio intercalandi est Cic. leg. 2, 29. intercalariis mēnsibus interponendis Liv. *1, 19, 6 [l. Conway - Walters αὐτ. app. crit.). Ὁ Μερκεδόνιος ἤρχιζε μετὰ τὰ Terminālia⁴ καὶ εἰς αὐτὸν προσετίθεντο καὶ αἱ 5 ὑπολοιποὶ ἡμέραι τοῦ Φεβρουαρίου, οὕτως ὥστε ὁ ἐμβόλιμος μὴν περιελάμβανεν ἐν ὅλῳ 28 ἢ 27 ἡμέρας (2ον ἔτος 23+5=28, 4ον ἔτος 22+5=27 ἡμ.). Κατὰ ταῦτα ὁ κύκλος τῶν 4 ἐτῶν εἶχεν ὡς ἐξῆς :

1ον	σύνθ. ἔτ.	μῆν.	4×31	ἡμ.+μῆν.	7×29	ἡμ.=327	μέχρι τέλ.	Ἰαν.+28	ἡμ.	Φεβρ.+ἐμβ.	μηνι —	=355	ἡμ.
1ον	ἐμβόλ.	ἔτ.	»	4×31	» + »	7×29	» =327	»	»	+23	» + »	»	23+5=378
2ον	σύνθ.	ἔτ.	»	4×31	» + »	7×29	» =327	»	»	+28	» + »	»	=355
2ον	ἐμβόλ.	ἔτ.	»	4×31	» + »	7×29	» =327	»	»	+23	» + »	»	22+5=377

Ἦτοι τὸ σύνολον τῶν ἡμερῶν τοῦ τετραετοῦς κύκλου ἡμέραι 1465.

M. ὅρος ἡμερῶν ἐκάστου ἔτους 366,25.

Τὸ σύνολον ἄρα τῶν ἡμερῶν τῆς τετραετίας ἦτο κατὰ 5 ἡμέρας μακρότερον τῶν ἀντιστοιχῶν τοῦ τροπικοῦ, ὅπερ εἶχε 1460 καὶ ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος προστεθείσης ἐμβολίου ἡμέρας 1461 (ιδὲ καὶ BOEMER, I Einl. 43).

§ 5. Ἐν παλαιότεροις καιροῖς τὸ ῥωμαϊκὸν ἡμερολόγιον ὡς φαίνεται ἐκ τῶν μαρτυριῶν καὶ μέχρις αὐτῶν ἔτι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ὑφίστατο μεταβολὰς ἐπὶ τὰ χεῖρω, διότι οἱ ἱερεῖς, εἰς οὓς ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ τήρησις καὶ ἡ ἐπιμέλεια τούτου, ὑπὸ διαφόρους αἰτίας, καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἀμελείας, ἐγένοντο ἀφορμὴ ἀλλοιώσεως τοῦ ἡμερολογίου διὰ παρεμβολῶν. Τοῦτο μαρτυροῦσιν ὁ Κηνσωρῖνος καὶ ὁ Μακρόβιος (pontificum arbitrio intercalandi ratio permissa Cens. 20. Macr. sat. 1,14 ἐξ.). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας συνέβη καὶ θυσίαι καὶ ἑορταί, ὅπως φερόμενα κατὰ μικρόν, δηλ. ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑποχωροῦσαι, νὰ ἐκπέσωσιν εἰς ἑναντίαν τοῖς χρόνοις (τῆς καταστάσεώς των) ὥρας κατὰ τὸν Πλούταρχον (β. Καίσ. 59).

3. Τὸ ὄνομα Mercēdonius δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, εἰμὴ μόνον ἀπλῶς ὡς μὴν ἐμβόλιμος mēnsis intercalāris Ascon. Mil. p. 30, 12 (WISSOWA, Hermes 58, 1923, 391) καὶ intercalārius Cic. Verr. 3, 130. Liv. 1, 19, 6. 37, 59, 1. Suet. Caes. 40, 1. 2. Cens. 20, πρβλ. καὶ annus intercalārius Plin. h. nat. 2, 130. 18, 207. Ascon p. Mil. 33, 29. 34, 1.

4. Οἱ iēstī Terminālēs καὶ ἀπλῶς Terminālia (Hor. epod. 2, 59. Cic. Att. 6, 1, 1. Phil. 12, 14. Varr. 1, 6, 13. Liv. 43, 11, 13. 45, 44, 3. Macr. s. 1, 13, 19. Aug. civ. 7, 7. Ps.—Lact. de mort. pers. 12, 1) ἦσαν ἑορτὴ ἀγομένη τὴν 23ην Φεβρουαρίου (a. d. VII. Kal. Mārtiās) πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ Terminus τοῦ φύλακος τῶν ὁρίων (πρβλ. Πλούτ. β. Νομ. 16 καὶ BOEM., ἐξ fast. 2, 639—684 καὶ αὐτ. Komm. II σελ. 129—132)!

Οὕτω ἐκ τῆς δημιουργηθείσης ἀνωμαλίας ἔορται τελούμεναι τὸ ἔαρ συνέπεσαν εἰς ὄραν θέρους καὶ θεριναὶ εἰς φθινόπωρον καὶ τρυγητὸς εἰς μῆνα Ἰανουάριον ⁵.

§ 6. Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῶν ἀνωμαλιῶν ἔθεσε φραγμὸν ἡ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος γενομένη ἀποφασιστικὴ μεταρρύθμισις τοῦ ῥωμ. ἡμερολογίου. ἥτις ἐσημείωσεν ἱστορικὸν σταθμὸν. Οὗτος, ἐπωφελούμενος ἐκ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν, ὡς μέγιστος ἱεροφάντης (*pontifex Maximus*), ταῖς συμβουλαῖς τοῦ Ἑλληνος περιπατητικοῦ φιλοσόφου καὶ ἀστρονόμου Σωσιγέנוῦς (*Plin.* 18, 211), ὃν μετεκάλεσεν ἐξ Ἀλεξανδρείας (47 π.Χ.), καὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ Μ. Φλαβίου γραφέως (*scriba*) αὐτοῦ (*MOMMSEN, S T R* 3, 567), ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον, ἔχων ἴσως καὶ ὁ ἴδιος ⁶ ἀστρονομικὰς γνώσεις, νὰ προσθέσῃ τῷ ἔτει 46 π.Χ. δύο μῆνας 67 ἐν συνόλῳ ἡμερῶν ⁷ πρὸς προώθησιν τοῦ καθυστερημένου πολιτικοῦ ἔτους. Οἱ δύο οὗτοι ἐμβόλιμοι μῆνες κατενεμήθησαν μεταξὺ Νοεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι προσετέθησαν διὰ παρεμβολῆς καὶ ἄλλαι 23 ἡμέραι εἰς τὸν Φεβρουάριον ⁸, τὸ σύνολον τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους ἀνῆλθεν εἰς 445 ἡμ. (355+23+67). Διὰ τοῦτο εὐλόγως τὸ ἔτος τοῦτο ἐχαρκτηρίσθη λίαν προσφυῶς ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡς *annus cōnfūsioṇis* ἢ ὀρθότερον ὑπὸ τοῦ Μακροβίου, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *Ideler*, ὡς '*annus cōnfūsioṇis ultimus*' (*Macr. sat.* 1, 14, 3).

§ 7. Ἀφοῦ ὁ Καῖσαρ διὰ τῶν ληφθέντων μέτρων προσεπάθησε νὰ προσαρμόσῃ τὸ πολιτικὸν ἔτος πρὸς τὸ τροπικὸν (τὸ ἡλιακόν), τὸ ὁποῖον εἶχε διάρκειαν

5. Ἐὰν τὸ *dē astrīs* εἶναι ἔργον τοῦ Καίσαρος καὶ δὲν ἐγράφη ὑπ' ἄλλου κατ' ἐντολήν του. (*TEUFF.—KROLL—SKUTSH* 1913—1920 § 195, 6 σελ. 445).

6. Οὐδόλως εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Κικέρων γράφων εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Ἀττικὸν (*epist.* 10, 17, 3 τῆς 13ῃ Μαΐου τοῦ 46 π.Χ.) ἔλεγεν ὅτι δὲν δύναται νὰ ταξιδεύσῃ, διότι ἐμποδίζεται ἐκ τῆς ἰσημερίας.

7. Οἱ δύο οὗτοι μῆνες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων, ὁ μὲν ἐλέγετο '*intercalāris prior*' ὁ δὲ '*intercalāris posterior*', ὡς φαίνεται ἐκ χωρίων τοῦ Κικέρωνος (*epist.* 6, 14, 2: *a. d. V. Kal. intercalāres priores*) δι' ὧν δηλοῦται ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων καὶ διὰ τοῦ *posteriores* ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου τῶν μηνῶν τούτων (*Cic. Quinct.* 79: *a. d. V. Kalend. intercalāres* καὶ κατωτ. *prīdiē Kalend. intercalāres* *Liv.* 43, 11, 13: *tertiō diē post Terminālia Kalendae intercalariae fuēre* πρβλ. *x. Fast. Capitolinī* CII I² 29 C. *Duillius cos. primus navalem de Sicul. et classe Poenicā egit an. CDXCIII K. intercal. καὶ L. Cornelius Lentulus Caudinus cos. de Liguribus Idib. interc. an. DXVI.*

⁸ Ἀπὸ τῆς 1ης ὅμως Ἰανουαρίου τοῦ 45 π.Χ. ἐτέθη κανονικῶς εἰς ἐφαρμογὴν τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον.

8. Ἡ προσθήκη τῶν 23 ἡμερῶν τοῦ ἐμβολίου μηνὸς εἰς τὸν Ἰανουάριον ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 90 ἐμβολίμους (67+23=90), ἐξ οὗ ἐξηγεῖται ἡ φαινομενικὴ ἀντίφασις μεταξὺ τοῦ Διωνοῦ Κασσίου (43, 26) καὶ τοῦ *Cēnsōrīnus* 15 (*W. SONTHEIM, RE XVI* 61 κ.ἐξ. *BOEMER, ἑ.ἀ. I Binl.* 39) τοῦ μὲν πρώτου δηλοῦντος (*LXVII . . . diēs III et XX . . .*) τοῦ δὲ δευτέρου 90 (=67+23).

365 ἡμερῶν καὶ 6 ὥρῶν (365, 25 ἡμ.) ⁹ ἐξέδωκε διάταγμα (ēdictum), δι' οὗ ὠρίζετο ἡ 1η Ἰανουαρίου τοῦ 45 π.Χ. ὡς ἔναρξις τῆς ἰσχύος τοῦ μεταρρυθμισθέντος καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κληθέντος Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Κατ' αὐτὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν 12 μηνῶν παρέμεινεν ὡς εἶχεν, ἀλλ' ὅχι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάστου μηνός. Ὁ Καῖσαρ ἀφῆκεν, ὡς εἶχον, τὸν Φεβρουάριον (28 ἡμ.) καὶ τοὺς 4 μῆνας τῶν 31 ἡμερῶν (§ 2), προσέθηκεν ὅμως ἀνὰ δύο ἡμέρας (diēs fāstōs) εἰς τὸ τέλος τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου, Sextilis καὶ Δεκεμβρίου (§ 3) καὶ ἀνὰ μίαν ἡμέραν εἰς τοὺς μῆνας Ἀπρίλιον, Ἰούνιον Σεπτέμβριον καὶ Νοέμβριον

9. Τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον ἐβασίλειτο ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ὅτι τὸ τροπικὸν ἔτος περιελάμβανεν ἀκριβῶς 365 ἡμέρας καὶ 6 ὥρας (365, 25 ἡμ.) ἐπομένως :

διάρκεια τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔτους	365 ἡμ. 6 ὥρ.
ἀλλὰ διάρκεια ἀκριβῆς τοῦ τροπ. ἔτους	365 » 5 » 48', 51 $\frac{1}{2}$ ''
τὸ Ἰουλιανὸν ἄρα ἔτος ἔναντι τοῦ τροπικοῦ εἶναι μακρότερον κατὰ	11', 8 $\frac{1}{2}$ ''
Ἐπομένως τὸ πλεόνασμα τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰς	10 ἔτη ἀνέρχεται εἰς 1 ὥρ. 51' 25''
» 100 » » »	18 » 34' 10''
» 1000 » » »	7 ἡμ. 17 » 41' 40'
κ.ο.κ.έξ.	

Πρὸς διόρθωσιν τῆς πλάνης ταύτης ὁ Πάπας GREGORIUS XIII. (κατὰ κόσμον HUGO BUONCOMPAGNI 1572—1585 ἐκ Βονωνίας, νῦν Bologna) ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Ἰουλιανοῦ. Διὰ τοῦ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κληθέντος Γ ρ η γ ο ρ ι α ν ο ὕ καὶ δημοσιευθέντος (bulla τῆς 13/24 Φεβρ. 1582) ὠρίζετο, ὅτι τὰ συνήθη ἔτη θὰ ἀπετελοῦντο ἐκ 365 ἡμερῶν καὶ ὅτι μία ἡμέρα θὰ προσετίθετο ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος, ὡς καὶ πρότερον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ προσθήκη τῆς ἐμβολίου ἡμέρας θὰ παρελείπετο εἰς τὸ τελευταῖον ἔτος τῶν ἐπαιωνίων ἐτῶν, τ.ἔ. τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ αἰῶνος, τ.ἔ. τῶν ἐκατονταετηρίδων, αἵτινες δὲν εἶναι ἀκριβῶς διαιρετὰ διὰ τοῦ 400 (ὡς εἶναι ἀκριβῶς διαιρετὰ τὰ ἔτη 1600. 2000. 2400. 2800 κ.ο.κ.έξ.). Οὕτω εἰς διάστημα 400 ἐτῶν θὰ προσετίθεντο μόνον 97 ἡμέραι ἀντὶ τῶν 100. Κατὰ ταῦτα οὐδεμία προσθήκη ἐμβολίου ἡμέρας ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ γίνεται κατὰ τὰ ἔτη 1700. 1800. 1900. 2100. 2200. 2300. 2500 κ.ο.κ.έξ. ὡς μὴ ἀκριβῶς διαιρετὰ διὰ τοῦ 400. Κατ' ἀκολουθίαν ταῦτα δὲν ἐθεωροῦντο δίσεκτα.

Τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ἐδέχθησαν σχεδὸν ἀμέσως πᾶσαι αἱ καθολικαὶ χῶραι καὶ πρὸς διόρθωσιν ἄλλης κατὰ τὸν Πάπαν Γρηγόριον πλάνης παρελείφθησαν (δηλ. ὑπερπεληδήθησαν) 10 ἡμέραι μεταξὺ τῆς Πέμπτης τῆς 4ης Ὀκτωβρίου καὶ τῆς Παρασκευῆς τῆς 15ης τοῦ αὐτοῦ μηνός τοῦ 1582, χωρὶς οὕτω νὰ συμβῇ ἀναταραχὴ εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος. Τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Γρηγορίου XIII. ἐδέχθησαν μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν καὶ ἄλλοι χριστιανικοὶ λαοί, οἱ Γερμανοὶ (1700), οἱ Ἀγγλοὶ (1752), ὅτε ὑπερπεληδήθησαν 11 ἡμέραι τῆς 2ας Σεπτεμβρίου τῆς 14ης μεταξὺ τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Παρ' ἡμῖν εἰσῆλθον τὸ νέον ἡμερολόγιον μόλις τὸ 1923 (ἰ. κατωτ.). Ἡ ἐν λόγῳ διαφορὰ τῶν ἡμερῶν, ἕνεκα τῶν δισέκτων ἐπαιωνίων ἐτῶν, ἔφθασε μέχρι τῆς 28 Φεβρουαρίου τοῦ 1900 εἰς τὰς 12 ἡμέρας καὶ ἀπὸ τῆς 29 Φεβρ. 1900 ἔφθασεν εἰς τὰς 13 ἡμέρας καὶ θὰ ἐξηκολούθει μέχρι τοῦ 2100 μ.Χ. Ἐπαυσεν ὅμως ἡ διαφορὰ αὕτη τὴν 15ην Φεβρουαρίου 1923, διότι ἡ 16η τούτου ἐθεωρήθη ὡς 1η Μαρτίου 1923, ἡμέρα καθ' ἣν ἔσχυσεν ἐπισήμως ἐν Ἑλλάδι τὸ Γ ρ η γ ο ρ ι α ν ὸ ν ἡμερολόγιον. Μολοντί τοῦτο, ὡς εἶδομεν, ἐγενικεύθη παρὰ πᾶσι τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς, παρὰ ταῦτα ὑπάρχουσι καὶ σήμερον λαοὶ (Ἑβραῖοι, Μουσουλᾶνοι, Σῖναι, κ.ἄ.) διατηροῦντες χάριν ἰδίων θρησκευτικῶν ἀναγκῶν ἰδιαίτερα ἡμερολόγια.

(§ 2), χωρὶς ὅμως, διὰ λόγους θρησκευτικούς, νὰ μετακινήσῃ τὰς Νώνας καὶ τὰς Εἰδοὺς (Macr. sat. 1, 14, 8. 12). Οὕτω οἱ μῆνες τελικῶς εἰς λόγον ἡμερῶν ὑπελο- γίζοντο ὡς ἑξῆς :

1. Iānuārius (μὴν ἱερὸς τῷ Ἰανῶ)	ἡμ. 31
2. Februārius (μὴν, καθ' ὃν ἐτελοῦντο τὰ λεγόμενα Februālia, τ. ἔ. ἐξαγνισμός, καθαρισμός Ovid. f. 2, 19 καὶ BOEM. αὐτ.)	» 28
3. Mārtius (μὴν ἱερὸς τῷ Ἀρει)	» 31
4. Aprīlis (μὴν ἱερὸς τῇ Ἀφροδίτῃ [i. BOEM. Einl. 41])	» 30
5. Māius (μὴν ἱερὸς τῇ παλαιᾷ Ρωμ. θεᾷ τῆς βλαστήσεως Μαίᾳ)	» 31
6. Iūnius (μὴν ἱερὸς τῇ Ἥρᾳ [i. Boem. ἔ.δ. 40—41])	» 30
7. Iūlius (ὁ ἄλλοτε 5ος τὴν σειρὰν Quīntilis [i. § 2]) ¹⁰	» 31
8. Augustus (ὁ » 6ος » » Sextilis) ¹¹	» 31
9. Septemher (ὁ » 7ος κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον)	» 30
10. Octōber (ὁ » 8ος » » » »)	» 31
11. November (ὁ » 9ος » » » »)	» 30
12. December (ὁ » 10ος » » » »)	» 31

Σύνολον ἡμέραι 365

§ 8. Ἡ δι' ἑκάστον τέταρτον ἔτος ἐμβόλιμος ἡμέρα (§ 3 τέλ. § 4 τέλ.) ἐκα- νονίσθη νὰ προστίθεται εἰς τὸν μῆνα Φεβρουάριον, ὅχι ὡς 29ῃ ἡμέρᾳ εἰς τὸ τέ-

10. Ὁ μὴν Quīntilis (Q u ī n t ī l i s) Cic. Att. 14, 7, 2. Liv. 8, 20, 3. 9, 46, 15 (i. app. crit. CONW · WALT. α ὕ τ. 27, 23, 7 κ. EPP. ΣΚΑΣΣΗ, ΙΓΛ γλώσσης § 15 ὁ. 52 σελ. 26, § 27 β Σ σελ. 47) προτάσει τοῦ ὑπάτου Μ. Ἀντωνίου (44 π.Χ.) μετονο- μάσῃ διὰ νόμου Ἰοῦλιος (Iūlius) πρὸς τιμὴν τοῦ δικτάτωρος Ἰουλίου Καίσαρος γεννηθέντος τὴν 13ην τοῦ μηνὸς Κοϊντιλίου τοῦ ἔτους 100 π.Χ. (Macr. sat. 1, 12, 34. Δ. Κάσσ. 44, 5. Ἀππ. Ἐμφ. Πόλ. 1, 1).

11. Τὴν μετονομασίαν τοῦ μηνὸς S e x t ī l i s εἰς μῆνα Αὐγούστου συ- σχετίζει ὁ Σουητώνιος (Aug 31, 2) πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀναληφθεῖσαν φροντίδα διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν, διότι τοῦτο παρεξέκλινεν εὐ- θὺς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καίσαρος. Περὶ τῆς μετονομασίας ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ μαρτυρίαι (Liv. epit. 134. Suet. ἔ.δ. Δ. Κάσσ. 55, 6, 6. Macr. sat. 1, 12, 35) καὶ χρο- νικῶς τάσσεται εἰς τὸ ἔτος 8 π.Χ. Τῶν νεωτέρων ὅμως ἐρευνητῶν αἱ γνώμαι διχάζονται με- ταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς β' ἐκδοχῆς, καθ' ἣν τοῦτο συνέβη τὸ ἔτος 27 π.Χ. i. K. FITZLER. O. SEECK, RE X (1919) 361. W. SONTHEIM. α ὕ τ. XVI (1938) 62. M. HOF- MANN, α ὕ τ. XVIII¹ (1943) 2177.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἄλλων μηνῶν ἐπεχειρήθη ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος κατὰ τὴν μαρτυ- ρίαν τοῦ Σουητωνίου (Domit. 13, 9. Cal. 15, 3). Ὁ Σεπτέμβριος καὶ ὁ Ὀκτώβριος μετονο- μάσθησαν G e r m ā n i c u s καὶ D o m i t i ā n u s, ἀμφότεροι πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτο- κράτορος Δομιτιανοῦ (γεννηθέντος VIII. Kal. Nov. δηλ. τὴν 24ην Ὀκτ. τοῦ 51 μ.Χ. Suet. Dom. 139 καὶ διαδεχθέντος τὸν πατέρα αὐτοῦ αὐτοκράτορα Τίτον, ἀποθανόντα Id. Sept. δηλ. τὴν 13ην Σεπτεμβρίου τοῦ 81 μ.Χ. Suet. Dom. ἔ.δ. κ. Tit. 11, 1). Ἀλλ' ἐνῶ τὰ δύο ἀνωτέρω ὀνόματα κατεσιγήθησαν ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν, σωθέντα μόνον ὡς ἀπλοῦν ἱστορικὸν γεγονός, τούναντιον ἐκείνα τὰ δύο ἄλλα Ἰοῦλιος καὶ Αὐγούστος διατηροῦνται ἕκτοτε μέχρι σήμερον.

λος, ὡς νῦν γίνεται, ἀλλὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Terminālia (i. ὅ. 4), ἥτις ἤγετο τὴν 23ην Φεβρουαρίου (ἥτοι a. d. VII. Kal. Mārtiās). Ἐπομένως ἡ προσθήκη ἐγένετο μετὰ τὴν 24ην Φεβρουαρίου (ἥτοι a. d. VI. Kal. Mārtiās) ὡς diēs bis sextus δι' ἐπαναλήψεως, κατὰ ῥωμαϊκὸν τρόπον, τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας παρεμβαλλομένου μετὰ τὸ a. d. τοῦ ἀριθμητ. ἐπιρρήματος bis (24η Φεβρουαρίου καὶ δις 24 Φεβρουαρίου, δηλ. ante diem bis sextum kal. Mārtiās=ἡ δις, ἡ νέα ἔκτη ἡμέρα πρὸ τῶν Μαρτίων καλανδῶν, τ. ἔ. ἡ 25η Φεβρ. τῶν δις ἐκτῶν ἐτῶν. Ἡ 25 Φεβρ. τῶν μὴ δις ἐκτῶν ἐτῶν ὑπελογίζετο κανονικῶς ὡς a. d. V. kal. Mārtiās. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόθεν προέρχεται ἡ ὀνομασία «δίσεκτον ἔτος» (καὶ ἀπλῶς δίσεκτον Ἰω. Λυδ. μ. 3,7· annus bissectus Aug. epist. 55, 13 καὶ bissextum Cens. 20, 10 bisextum sc. diem. Ulp. Dig. 4, 4, 3, 3. Cels. Dig. 50, 16, 98 pr.)¹².

§ 9. Τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον, τεθὲν εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου τοῦ 45. π.Χ. (§ 7), δὲν ἔσχε βίον ὁμαλόν, διότι εὐθὺς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ μεταρρυθμιστοῦ Καίσαρος (γενομένην, ὡς γνωστόν, Idibus Mārtiis τοῦ 44 π.Χ.) ἤρχισαν οἱ Ποντίφικες (§ 10) νὰ προσθέτωσιν ἐκ πλάνης μίαν ἐμβόλιμον ἡμέραν

12. Ἀντὶ τοῦ bisextus diēs κ. ἀπλῶς bisextus -ī ἄ. κ. bisextum, -ī οὐ. (συνηθέστ. biss-) Cens. 20, 10 ἀλλὰ καὶ bisextilis, -e (συνηθέστ. bissext.). Τὸ τελευταῖον εἶναι βαρβαρισμός. Ἐν τῷ Thesaurus Linguae Latinae 1906 τ. II 2013, 11—25 καταχωρίζεται τὸ λῆμμα τοῦτο μετὰ παραπομπῶν εἰς ὀλίγους μτγ. συγγραφεῖς. Μεταξὺ τῶν παραπομπῶν αὐτῶν ὑπάρχει καὶ ἡ εἰς Isid. orig. 6, 17, 25. Ἐνταῦθα ὅμως ἐν τῇ ἀρίστη ἀγγλικῇ ἐκδόσει τοῦ W. M. LINDSAY (Oxonii 1914) δὲν ὑπάρχει τὸ bisextilem a n n u m, ὡς παλαιότερον, ἀλλὰ bissextum u n u m (τῶν κ ω δ δ. C T, ἀντὶ τοῦ bisextilem a n n u m τῶν κ ω δ δ. B K). Καὶ ὁ μὲν II τόμος τοῦ Th. L. L. ἰδὼν τὸ φῶς πρὸ ἐξήκοντα περίπου ἐτῶν δικαιολογεῖται παρέχων ἕως σήμερον ὕλην βασιζομένην ἐπὶ τῶν τότε ἐκδόσεων, ἥτις σήμερον ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, ἀλλὰ δὲν δικαιολογοῦνται ὅλοι συλλήβδην οἱ Λατῖνοι παλαιότεροι καὶ νεώτεροι Λεξικογράφοι, οἵτινες παρασυρθέντες καὶ πρὸ τοῦ Thesaurus τούτου καὶ μετ' αὐτὸν ἐν λ. bisextilis, -e διετήρησαν μίαν καὶ μόνον παραπομπὴν (καὶ δυστυχῶς τὴν ἐσφαλμένην, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει μὴ παραδεδεγμένην σήμερον) εἰς Isid orig 6, 17, 25. Παρὰ ταῦτα ὅλα τὰ Λατινικὰ λεξικά, ὧν μάλιστα ἐγένοντο νεώτεραι ἐκδόσεις διωρθωμένοι καὶ ἐπρυξημένοι, δὲν ἐφρόντισαν νὰ περιλάβωσιν ὀρθῶς τὸ λῆμμα τοῦτο. Τὰ ὀρθὰ παρέχει ὁ μνημειώδης Thes Linguae Latinae, οὗ τὰς παραπομπὰς ἐχρησιμοποίησεν ὅλας τὸ γνωστὸν GLOSSARY of later LATIN to 600 A.D τοῦ ALEXANDER SOUTER, Oxf., (1949) πλὴν τῶν χωρίων τοῦ Ἰσιδώρου, ὃν δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὁ ἐκδότης. Τὸ περίεργον μάλιστα εἶναι ὅτι τὸ annus bisextilis ἀπαντᾷ παρὰ τῷ αὐτῷ Ἰσιδώρῳ οὐχὶ ὅμως ἐν orig. ἔ.ἄ. ἀλλ' ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ de natura rerum (nat. 6, 4), ὡς σημειοῦται ἐν τῷ Th. L. L. (κατὰ τὴν ἔκδ. τοῦ Becker 1857). Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δέον νὰ διορθωθῇ ἐν πᾶσι τοῖς Λατινικοῖς Λεξικοῖς ἡ τοῦ λήμματος bisextilis παραπομπή.

Οἱ ῥωμαῖοι Νομικοὶ τὴν ἡμερομηνίαν bis sextus diēs ἐθεώρουν κατὰ τὴν σύναψιν συμβολαίου ὡς τὴν δευτέραν ἡμέραν, τ. ἔ. τὴν πλησιεστέραν πρὸς τὸν μῆνα Μάρτιον. Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἐνῶ ἀπὸ νομικῆς πλευρᾶς αἱ δύο αὐταὶ ἡμέραι (diēs sextus κ. diēs bis sextus) ἐθεωροῦντο ὡς μία ἡμέρα, ἐν τούτοις ὁ γεννηθεὶς εἰς δίσεκτον ἡμέραν εἶχεν ὡς γενέθλιον (diēs nātālis) κατὰ δίσεκτον ἔτος τὴν diem sextum Kal Mārtiās ἥτοι τὴν 24ην Φεβρ.) καὶ ἀντιθέτως, πᾶς γεννηθεὶς εἰς κανονικὴν diem sextum (ἥτοι τὴν 24ην Φεβρ. μὴ δις ἐκτῶν ἔτους) εἶχεν ὡς γενέθλιον ἡμέραν τὴν 25ην Φεβρ. (Cels. Dig 16, leg 98).

εἰς τὸν Φεβρουάριον, ὅχι ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος, ὥς ἦτο ὀρθόν, ἀλλὰ ἀνὰ πᾶν τρίτον. Ἡ παρέκκλισις αὕτη ἔμεινεν ἀπαράτρητος ἐπὶ 36 ὅλα ἔτη καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο παρενεβλήθησαν 11 ἡμέραι ἀντὶ τῶν 8 προβλεπομένων, δηλ. 3 ἐπὶ πλεόν ἡμέραι ἐμβόλιμοι. Ὅθεν ὁ Αὐγουστος, ὡς pontifex Maximus, ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῆς πλάνης καὶ διέταξε μηδεμίαν νὰ γίνεταί παρεμβολὴ ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος μιᾶς diēs bissextus ἐπὶ μίαν 12ετίαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διασαλευθείσης ἰσορροπίας. Αἱ παρεμβολαὶ θὰ ἐπανήρχιζον νὰ γίνωνται κανονικῶς μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν 12 ἐτῶν, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 4 μ.Χ. καὶ θὰ ἐξηκολούθουν ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος, ὡς εἶχεν ὀρισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος (Macr. s. 1, 14, 13—15. Plin. h. n. 18, 211. Suet. Aug. 31, 2).

Τὸ ῥωμαϊκὸν ἡμερολόγιον ἦτο ἀνέκαθεν προνόμιον τοῦ Collēgium τῶν Ποντιφίκων (Cic. Mur. 25) ¹³, ἕως οὗ ὁ Cn. Flāvius, γραφεὺς (scriba) τοῦ Τιμητοῦ Appius Claudius Caecus (Plin. h. n. 33, 17. Liv. 9, 46, 1 ἐξ.), ἐδημοσίευσεν (314 π.Χ.) ἐκτὸς τῶν lēgis aētiōnēs καὶ τοὺς diēs fāstī καὶ diēs nefāstī ¹⁴ τοῦ ἡμερολογίου δι' ἀναρτήσεως πίνακος (album) εἰς τὴν ἀγορὰν (forum) πρὸς γνῶσιν τοῦ λαοῦ. Ἐκτοτε οἱ πίνακες οὗτοι ἤσαν γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα fāstī ¹⁴

13. Deinde, etiamsi quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne, pauci quondam sciebant; fastos enim vulgo non habebant. Brant in magna potentia, qui consulebantur; a quibus etiam dies tamquam a Chaldaeis petebatur. Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui . . . singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iuris consultorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione pervulgata et cognita sine sua opera lege agi posset, verba quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent (Cic. Mur. 25).

14. Λείψανα πολλῶν fāstī περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐξ ἐπιγραφῶν ὡς καὶ ποιητικὸν ἡμερολόγιον Fāstī τοῦ Ὀβιδίου (i. ἐκδ. BOEMER). Μετὰ λεπτομερῇ ἐξέτασιν τῶν εἰς φῶς ἐλθόντων εὐρημάτων τῶν Αὐγουστέων χρόνων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐρεῦνης τοῦ W. SONTHEIM., RE. XVI (1933) 44—74 κ. ἰδίᾳ στ. 71—74 κ. ἄλλων ἐπιστημόνων αἱ ἡμέραι ἐνὸς ἔτους τῶν 365 ἡμερῶν δύνανται νὰ διακριθῶσιν ὡς ἐξῆς :

70	ἡμ. μετὰ τοῦ σημείου	N° =(diēs) nefāstus parte
55	» » » »	N= » nefāstus
8	» » » »	EN= » endotercīsus (=intercīsus) Varr. l. 6, 31.
45	» » » »	F= fāstus
184	» » » »	C= comitiālis
1	» » » »	Q.S.D.F.= quandō stercus delātum fās (ἥτοι τὴν 15ην Ἰουνίου)
2	» » » »	Q.R.C.F.= quandō rēx comitiāvit fās (ἥτοι τὴν 24ην Μαρτίου κ. Μαΐου)

Κατὰ τὸν Serv. Aen. VI 37 οἱ diēs fissī (Q.S.D.F. καὶ Q.R.C.F.) εἶναι κατὰ τὸ πρῶτον καὶ τελευταῖον μέρος αὐτῶν, ὡς καὶ οἱ inlercīsi diēs (Varr. l. 6, 31. Macr. s. 1, 16, 2—3), ἀνήκουσι τοῖς θεοῖς καὶ μόνον τὸ μέσον αὐτῶν τμήμα ἀνήκει εἰς τοὺς diēs fāstos.—Περὶ τοῦ diēs fissus, diēs fissī ἰδὲ καὶ κατωτ. Σημ. μετὰ τὴν ὕ. 18.

Οἱ fāstī οὗτοι ὀνομαζόμενοι—οὐχὶ κλασσικῶς βεβαίως καὶ fāstī Kalendārēs ἢ Kalendārii, δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τοὺς fāstī, τὰ χρονικὰ δηλ. τῶν ἀρχαίων τὰ τηρού-

καὶ ἐτοποθετοῦντο εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως πρὸς γυνῶσιν τῶν πολιτῶν καὶ κοινὴν χρῆσιν. Ὁ λαὸς ἐκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Ποντίφικος εἰς τὸ Καπιτώλιον (Καπετώλιον) τὴν 1ην ἐκάστου μηνὸς (νουμηνία), ἵνα ἐπισήμως πληροφορηθῇ πότε τοῦ μηνὸς εἶναι αἱ Νῶναι, ποῖαι ἑορταὶ καὶ θυσίαι πρέπει νὰ τελεσθῶσι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μηνὸς καὶ τέλος ποῖοι εἶναι οἱ diēs fastī καὶ nefastī (ἰ καὶ ὕ. 14).

§ 10. Ἐκαστος μὴν εἶχε τρία σ τ α θ ε ρ ἄ χρονικὰ σημεῖα, τρεῖς δηλ. κυρίας ἢ μονίμους ἡμέρας, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ὁ καθορισμὸς τῆς ἡμερομηνίας κατὰ τρόπον ὅπως διάφορον τοῦ σήμερον ἐν χρήσει. Τὰ κύρια ταῦτα χρονικὰ σημεῖα ἦσαν :

1. **Kalendae** ¹⁵ καὶ Calendae καὶ συγкм. kal. (Kal. Kalend. Cal.), Καλάνδαι (Καλένδαι). Εἶναι ἡ 1η ἡμέρα ἐκάστου ῥωμαϊκοῦ μηνὸς, καθ' ἣν ἐγίνετο ὁρατὴ ἡ πρώτη ἐμφάνισις ὅχι τῆς ἀστρονομικῆς σελήνης, ἀλλὰ μιᾶς λεπτῆς ἡμισελήνου τῆς νέας σελήνης εἰς τὸ βραδινὸν λυκόφως.

2. **Nōnae** ¹⁶ (καὶ συγкм. Nōn). Νῶναι. Αἱ pōnae ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν δηλοῦσι α) τὴν ἐνάτην πρὸ τῶν Εἰδῶν ἡμέραν, ἥτοι τὴν 5ην ἡμ. τοῦ μηνὸς (ἐξ οὗ ἡ ὀνομασία nōnae quīntānae) ἢ β) τὴν ἐβδόμην πρὸ τῶν Εἰδῶν ἡμέραν, ἥτοι τὴν 7ην ἡμ. τοῦ μηνὸς (ἐξ οὗ καὶ nōnae septimānae Varr. l. 6, 27). Αἱ Nōnae, πρῶτον τέταρτον τῆς σελήνης, ἐπιπτον τὸ ἐνωρίτερον τὴν 5ην ἡμέραν ὠρισμένων μηνῶν καὶ τὸ βραδύτερον τὴν 7ην ἡμέραν τῶν ὑπολοίπων.

Idūs, -uum, θ. (συγкм. Id.) καὶ παράλληλος ἀρχαῖκος τύπος Eidūs, αἱ Εἰδοί. Εἶναι περίπου τὸ μέσον τοῦ μηνός, διχομηνία ἢ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σεληνιακοῦ μηνός ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ σελήνη εἶναι plēna (πλήρης, τ. ἔ. πανσέληνος). Αἱ Εἰδοί ἐπιπτον τὸ ἐνωρίτερον τὴν 13ην ἡμέραν ὠρισμένων μηνῶν καὶ τὸ βραδύτερον τὴν 15ην τῶν ὑπολοίπων (ἰ. Πίν. Ῥωμ. Ἡμερ. ἐν τέλει ¹⁷).

Αἱ ἡμέραι τῶν Καλανδῶν Νωνῶν καὶ Εἰδῶν δέχονται τὸ ὄνομα τοῦ μηνός

μενα ὑπὸ τοῦ Pontifex Maximus, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεγράφοντο κατ' ἔτος οὐ μόνον τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων ἀρχόντων ὁμοῦ μετὰ τῆς ἡμερομηνίας ἐνδόξων γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ἀναγραφαὶ συντασσόμεναι ὑπὸ ἄλλων ἀρχῶν ἢ καὶ ἰδιωτῶν. Ἐκ τούτων δύναται ὁ ἱστορικὸς νὰ ὠφελήθῃ πολλὰ (πρβλ. Hor. c. 3, 17, 4. 4, 13, 15, 4, 14, 4. ep. 2, 1, 48 [ἐν πᾶσι a. l. fastus κατὰ τὴν δ' κλίσιν], s. 1, 3, 112).

15. Ἡ λ. Kalendae (ἐκ τοῦ ῥήμ. *calēre=καλεῖν, παρὰ τὸν διπλοῦν τύπον calāre=vocāre Varr. l. 6, 27. Macr. s. 1, 15, 10. Fast. Praen. 1² p. 231), ἑλλ. Καλάνδαι (καὶ ἅπαξ Καλένδαι ἐπὶ παπύρου WESSELY WSt. 24, 130). Ὁ τύπος Calendae ἐπιγραφικῶς εἶναι προγενέστερος τοῦ Calandae τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων καὶ ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῇ θρησκευτικῇ καὶ δικανικῇ γλώσσῃ. Διεσώθη ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις (ἰταλ. calendē, calendario. γαλλ. calendrier, ἀγγλ. calendar, γερμ. kalender).

16. Nōnae ἐκλήθησαν quod ante diem nōnum Idus semper Varr. l. 6, 28. Τὴν 1ην ἐκάστου μηνός οἱ Pontifices ἐν τῷ Καπετωλίῳ (Καπιτ.) ἀνήγγελλον, ἂν αἱ Νῶναι τοῦ ἰδίου μηνός εἶναι quīntānae (ἂν πίπτωσι δηλ. τὴν 5ην τοῦ μηνός) ἢ septimānae (ἂν τὴν 7ην). Περὶ τοῦ τύπου Nōnae ἰδὲ EPP. ΣΚΑΣΣΗ Γ' Γ' γλώσσης ὕ. 590 σελ. 219³.

17. Idūs καλοῦνται ab eo quod Tūscī (οἱ Ἑτροῦσκοι) itus vel potius quod Sabīnī Idūs dīcunt Varr. l. 6, 28. idūs vocamus diem qui dividit mēsem. id uāre enim Etrūscā linguā dīvidere est... Macr. s. 1, 15, 17. Πρβλ. καὶ τὸ Πινδαρικὸν δ ἰχομηνία. Ὀλ. 3, 35 (WALDE, I s. v., ERN.—MEILL. s. v.).

ἐπιθετικῶς, π.χ. *Calendae Nōnae, Idūs Mārtiae, Iānuāriae, Aprīlēs, Februāriae* καὶ ἡ ἡμερομηνία αὐτῶν κατ' ἀφαιρετικὴν, π.χ. *Calendīs Nōnīs Idibus Iānuāriīs Mārtiīs* κλπ.

§ 11. Ἡ προηγουμένη ἡμέρα τῶν τριῶν ὡς ἀνωτέρω κυρίων ἡμερῶν δηλοῦται διὰ τοῦ ἐπιρρήματος *prīdiē* (τῇ προτεραίᾳ ἢ τὴν προτεραίαν = *ante*) καὶ ἡ ἐπομένη διὰ τοῦ *postrīdiē* (τῇ ὑστεραίᾳ ἢ τὴν ὑστεραίαν = *post*) + αἰτιατικῇ τοῦ ὀνόματος μιᾶς τῶν τριῶν τούτων ἡμερῶν, εἰς ἣν συνήπτετο ὡς ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου μηνός, π.χ. *prīdiē Nōnās (Calendās, Idūs) Mārtiās* κλπ. (τῇ προτεραίᾳ τῶν Μαρτίων Νωνῶν ἢ τῶν Νωνῶν τοῦ Μαρτίου κλπ. ἢ τῶν Εἰδῶν κλπ.) Cic. Quinct. 79. Att. 5, 21, 9 καὶ *postrīdiē Calendās ἢ Nōnās ἢ Idūs Mārtiās* κλπ.) Cic. Att. 4, 3, 3. 9, 9, 1. 12, 41, 1. 12, 44, 3. 14, 7, 1. Ἡ δευτέρα ἐκφορὰ (*postrīdiē*) δὲν εἶναι πολὺ συχνή. Ἴδὲ κ. ΕΡΡ. ΣΚΑΣΣΗ I. Γ. Λατινικῆς γλώσσης ὑποσ. 289 σελ. 195⁴ ὡς καὶ τὴν ἐπομ. Σημ.

Σημ. Δέχεται αἰτιατικὴν τὸ *prīdiē* κατ' ἀναλογίαν τοῦ *ante* ἀπὸ τοῦ Κικέρωνος, π.χ. *prīdiē e u m d i e m* Cic. Att. 11, 23, 2 ὡς καὶ αἰτιατικὴν, ὡς ἀνωτέρω (§ 11), ἀλλὰ καὶ ὀνομάτων ἑορτῶν, καθὼς καὶ τὸ *postrīdiē*, π.χ. *prīdiē Quinquātrūs* Cic. Att. 9, 13, 2. pr. *Compitālia* (Cic. Att. 2, 3, 4), *postrīdiē Iūdōs Apollinārēs* (Cic. Att. 16, 4, 1). Πρβλ. ὁμοίως *ante diem V Terminālia* Cic. Att. 6, 1, 1 (τὴν πέμπτην ἡμέραν πρὸ τῶν Τερμινάλιων), *ante diem V Calendās Iūniās* (τὴν πέμπτην πρὸ τῶν Καλανδῶν τοῦ Ἰουνίου). Ἀλλὰ πάντοτε τίθεται γενικὴ μετὰ τὸ *postrīdiē* ἀπὸ τοῦ Κάτωνος (*postrīdiē eius diēi agr. 2, 1*) καὶ μετὰ τὸ *prīdiē* ἀπὸ τοῦ Κικέρωνος (Cic. ep. 1, 4, 1), ὅταν τὸ συμπλήρωμα εἶναι ἡ γενικὴ *eius diēi* (Caes. g. 1, 23, 3. 1, 51, 1), *postrīdiē eius diēi* Cic. ep. 3, 8, 10 καὶ κατ' ἐπέκτασιν εἰς φράσεις *post diem tertium eius diēi* Cic. Att. 3, 7, 1. *post eius diēi diem tertium* Tusc. 1, 114. Μετακλασσικῶς δὲ καὶ πολὺ βραδύτερον τίθεται καὶ μετ' ἄλλων γενικῶν, ὡς *prīdiē insidiarum* (Tac. ann. 15, 54, 1 πρβλ. καὶ *prīdiē Calendarum* Ulp. Dig. 28, 1, 5. Ἴ. καὶ ΕΡΡ. ΣΚΑΣΣΗ ἔ.ἀ. IΓΑ γλώσσης).

§ 12. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας τὰς μεταξὺ Καλανδῶν — Νωνῶν ἢ Νωνῶν — Εἰδῶν ἢ Εἰδῶν — Καλανδῶν, σημειοῦμεν ὅτι αὐταὶ ἡριθμοῦντο ὀπισθοχωρητικῶς, ἀλλ' εἰς ταύτας συνηριθμεῖτο ὅχι μόνον ἡ ἡμέρα τῆς ἀφετηρίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἡμέρα τῶν προσεχῶν Νωνῶν ἢ Εἰδῶν ἢ Καλανδῶν (τ.ἔ. *terminus a quo καὶ terminus ad quem*).

Τὸ ἄθροισμα τῶν ἀνωτέρω ἡμερῶν δηλοῦται διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς *diē + τακτικῶ ἀριθμητικῶ* καὶ ἔπεται τὸ *ante + αἰτιατικῇ* τῆς κυρίας ἡμέρας, ἥτοι *Calendās Nōnās Idūs*, π.χ. *diē tertio ante Calendās Aprīlēs* (δηλ. πρώτη ἡμέρα εἶναι ἡ τῆς ἀφετηρίας, δευτέρα ἡ τῆς 31ης Μαρτίου καὶ τρίτη ἡ τῶν Καλανδῶν = 30 Μαρτίου). Ἡ αὐτὴ ἡμερομηνία δηλοῦται καὶ συντομώτερον ὡς ἐξῆς: *tertio ἢ III Kal. Aprīlēs* ὑπονοουμένης πρὸ τοῦ *tertio* ἢ τοῦ *III* τῆς λ. *diē* καὶ πρὸ τοῦ *Kal.* τῆς λ. *ante*. Ἀλλὰ τῆς γραμματικῶς ὀρθῆς ἐκφράσεως ταύτης ὑπερίσχυσε πολὺ συχνότερον ἄλλη συντακτικῶς περιέργος, δι' ἧς προτάσσεται τὸ *ante diem tertium* καὶ ἔπονται τὰ λοιπὰ κατὰ πτώσιν αἰτιατικὴν, π.χ.

ante diem tertium Calendās (Nōnās, Idūs) Aprīlēs καὶ συντετμημένως a. d. V Nōn. Mārtiās τὴν 3ην Μαρτίου, a.d. IV Id. Sept.=τὴν 10ην Σεπτεμβρίου).

Σ η μ. Ἡ φράσις a. d. θεωρηθεῖσα ὡς ἐνιαία ἔννοια ὡς ἐνιαῖόν τι ἀκλιτον, δέχεται συχνάκις πρὸ αὐτῆς καὶ ἄλλας προθέσεις: caedem differre (ἀναβάλλειν) in **ante diem** IV kal. Decembrēs (Cic. Phil. 3, 20=τὴν 28ην Νοεμβρίου, πρβλ. καὶ Liv. 43, 16, 12), ἐπ. ex **ante diem** III Nōnās Iūniās usque ad prīdiē Cal. Septembrēs (=ἀπὸ 3ης Ἰουνίου μέχρι τέλους Αὐγούστου (Cic. Att. 3, 17, 1. καὶ SKUTSH - ΣΚΑΣΣΗ § 68 (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, Ἐπιστημον. Ἐπετηρ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1953—1954 καὶ 1954—1955)).

§ 13. Πρὸς μετατροπὴν ῥωμαϊκῆς ἡμερομηνίας εἰς τὴν ἀντίστοιχον ἐν χρήσει νῦν καὶ τἀνάπαλιν χρησιμοποιοῦνται δύο πρακτικοὶ κανόνες.

Κανὼν Α΄: Μετατροπὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἡμερομηνίας εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς.

α) Ἐὰν ἡ καθοριζομένη ἡμέρα εἶναι πρὸ τῶν Νωνῶν ἢ τῶν Εἰδῶν, προστίθεται μί α μ ο ν ᾱ ς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἡμερομηνίας τῶν Νωνῶν ἢ τῶν Εἰδῶν καὶ ἔπειτα ἀφαιρεῖται ἡ δοθεῖσα ἡμερομηνία, π.χ. τὸ a(nte) d(iem) octāvum (ἢ VIII) Idūs Aprīlēs ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν 6ην Ἀπριλίου, διότι εἰς τὴν 13ην ἡμέραν εἰς ἣν πίπτει ἡ ἡμέρα τῶν Εἰδῶν, προστίθεται μία μονάς, ἥτοι $13+1=14$ καὶ ἀπὸ τοῦ 14 ἀφαιρεῖται ἡ δοθεῖσα ἡμέρα VIII, ἥτοι $14-8=6$ (δηλ. 6 Ἀπριλίου), τὸ ante diem IV Nōnās Mārtiās κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν 4ην Μαρτίου (Nōναι Μαρτίου ἢ $7η+1=8-4=4$ Μαρτίου).

β) Ἐὰν ἡ καθοριζομένη ἡμέρα προηγῇ τῶν Καλανδῶν τοῦ ἐπομένου μηνός, προστίθενται δύο μ ο ν ᾱ δ ε ς εἰς τὸ ἄθροισμα τῶν ἡμερῶν τοῦ προηγούμενου μηνός καὶ ἔπειτα ἀφαιρεῖται ἡ δοθεῖσα ἡμερομηνία, π.χ. τὸ a(nte) d(iem) **XI Cal. Māiās** ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν 21ην Ἀπριλίου, διότι ὁ Ἀ π ρ ῖ λ ι ο ς ἔχει ἐν τῷ συνόλῳ 30 ἡμέρας, εἰς ταύτας προστίθενται δύο μονάδες, $30+2=32$ καὶ ἀπὸ τοῦ 32 ἀφαιρεῖται ἡ δοθεῖσα ἡμέρα XI, ἥτοι $32-11=21$ Ἀπριλίου. Τὸ **a.d. X Cal. Febr.** ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν 23ην Ἰανουαρίου (διότι ὁ Ἰαν. ἔχει ἡμ. $31+2=33-10=23$ Ἰαν.), **a.d. VIII Kal. Aprīlēs** (ἢ Aprīlis αἰτ. πληθ.)=25 Μαρτίου (διότι ὁ Μάρτιος ἔχει ἡμ. $31+2=33-8=25$ ἡ Μαρτίου).

Κανὼν Β΄. Μετατροπὴ τῆς καθ' ἡμᾶς εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἡμερομηνίαν.

α) Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει (ὡς εἶναι ἡ ἀνωτέρω περίπτωσις Αα) ἀφαιρεῖται μία μ ο ν ᾱ ς ἀπὸ τῆς δοθείσης ἡμερομηνίας καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἀφαιρεῖται ἐκ τῆς ἡμερομηνίας τῶν Νωνῶν ἢ τῶν Εἰδῶν, π.χ. ἡ 6η Ἀπριλίου ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν a. d. VIII Id(ūs) Apr(īlēs), διότι $6-1=5$ καὶ τοῦτο ἀφαιρεῖται ἐκ τοῦ 13, τῆς ἡμέρας δηλ. τῶν Εἰδῶν τοῦ Ἀπριλίου ($6-1=5$ καὶ $13-5=8$ ἢ VIII). Ἡ 4η Μαρτίου μετατρέπεται εἰς a. d. IV Nōnās Mārtiās ($4-1=3$ καὶ $7-3=4$ ἢ IV).

β) Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει (ὡς εἶναι ἡ ἀνωτέρω Αβ) ἀφαιροῦνται δύο μ ο ν ᾱ δ ε ς, π.χ. ἡ 25η Μαρτίου ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ a. d. VIII Kal. Aprīlēs (διότι $25-2=23$ καὶ $31-23=8$ ἢ VIII).

§ 14. Προκειμένου μὲν περὶ χρονολογήσεως ἱστορικῶν π.Χ. γεγονότων ἐλογίζετο ἀφετηρία τὸ μυθικὸν ἔτος τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης τὸ 754 π.Χ. (ab urbe

conditā ἢ annō urbis conditae συντετμ. A.U.C. ἢ a.u.c.), ἐξ οὗ ἀφηρεῖτο ὁ μικρότερος ἀριθμὸς τοῦ ἔτους, π.χ. annō sescentesimō nōnāgēsīmō sextō (696^o), ἦτοι 754—696=58 π.Χ., προκειμένου δὲ περὶ τῶν μ.Χ. γεγονότων, ὧν ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἔτους εἶναι μείζων τοῦ 754 (=1 μ.Χ.), ἡ ἀφαίρεσις ἀπὸ τοῦ 753 γίνεται ἀντιθέτως, π.χ. 800 a.u.c. ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 47 μ.Χ. (ἦτοι 800—753=47 μ.Χ.).

Συνηθέστερον ὁμῶς πρὸς δῆλωσιν τῆς χρονολογίας ἔθετον οἱ Ῥωμαῖοι κατ' ἀφαιρετικὴν τὰ ὀνόματα τῶν δύο ὑπάτων (fāstī cōnsulārēs) ἢ καὶ ἄλλων δημοσίων ἀρχόντων τοῦ ἔτους ἐκείνου (ἰ. 'ΕΡΡ. ΣΚΑΣΣΗ, ΙΓΛ γλώσσης § 149 ὅ. 957α): Cn. Pompēiō M. Crassō cōnsulibus ἢ M. Messālā et M. Pisōne cōnsulibus (ὑπάτων ὄντων ἢ ὑπατεούντων . . .), prīdiē Kal. Aprīlēs Cn. Domitiō C. Sosiō cōnsulibus dēcessit Atticus (Nep. Att. 22, 3=τῷ 32 π.Χ.). Ἐγίνετο ἐνίοτε χρῆσις ἀμφοτέρων τῶν τρόπων, ὡς annō quingentēsīmō quinquāgēsīmō prīmō a.u.c., P. Sulpiciō Galbā C. Aurēliō cōnsulibus, bellum cum rēge Philippō initum est Liv. 31, 5, 1 (= τῷ 203 π.Χ.). Σημειωτέον ὁμῶς ἐνταῦθα ὅτι ὁ Λίβιος ὑπολογίζει τὸ γεγονὸς τοῦτο κατὰ 3 ἔτη ὀλιγώτερον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ πράττει (31, 1, 4) τῶν fāstī (ἰ. κ. ὑπ. 14), τ. ἔ. τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Ἡμερολογίου, ὡς ἤδη παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ NIEBUHR καὶ τοῦ MOMMSEN).

Τὰ ἀνωτέρω ἐν περιλήψει ἐκτεθέντα εἶναι, νομίζομεν, ἀρκετὰ ὥστε νὰ παρὰσχῶσι μίαν γενικὴν καὶ ἱκανοποιητικὴν τρόπον τινὰ εἰκόνα εἰς τὸν ἀναγνώστην. Συμπληρωματικῶς ὁμῶς δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ὑποδιαίρεσεων τῆς ἡμέρας κλπ.

Ἡ ἡμέρα ἦτο διηρημένη, ὡς καὶ σήμερον, εἰς 24 ὥρας (12 ὥρ. ἡμέρας καὶ 12 ὥρ. νυκτός). Αἱ ὥραι ὁμῶς ὑπελογίζοντο κατὰ διάφορον τοῦ νῦν τρόπον (1—12 π.μ. καὶ 1—12 μ.μ. ἢ συνολικῶς 1—24), ἦτοι 6 π.μ.—6 μ.μ. καὶ 6 μ.μ.—6 π.μ.). Οὕτω ἡ ὥρα 6—7 π.μ. ἐλέγετο prīma, ἡ 7—8 π.μ. secunda κ.ο.κ. Ἡ 6 μ.μ.—6 π.μ. διηρεῖτο, ἰδίᾳ ἐν τῷ στρατῷ, εἰς 4 ἀνὰ τρίωρον νυκτοφύλακας ἢ νυκτοφρουράς (αἱ ὁποῖαι ἐλέγοντο vigiliae, ἦτοι prīma vigilia, secunda, tertia, quārta), π.χ. dē tertiā vigiliā=ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου, κ.ο.κ.

Ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἡμέρας διεκρίνετο εἰς τέσσαρα μέρη: α) māne (=6—8 π.μ.) β) ad merīdiem (=8—12 π.μ.) γ) dē merīdiē (=12—4 μ.μ.) καὶ δ) suprēma (sc. tempestās=4—6 μ.μ.), ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς δύο μέρη: antemerīdiānus diēs (Sen. epist. 65, 1) καὶ postmerīdiānum tempus (Cic. de or. 3, 17. Tusc. 3, 7) ἢ ἐδηλοῦτο ἄλλως, π.χ. antemerīdiānis tuīs litterīs herī statim rescrīpsī = ἀπήντησα παρευθὺς εἰς τὴν ἐπιστολὴν σου τῆς πρωίας Cic. Att. 13, 23, 1. sermō antemerīdiānus (ἡ πρωϊνὴ συνδιάλεξις) Cic. de or. 3, 22 πρβλ. αὐτ. 3, 121 non est munus huius ambulātiōnis antemerīdiānae aut nostrae postmerīdiānae sessiōnis.

Τὸ πρῶτον ὥρολόγιον (sōlārium ἢ hōrologium sciōthēricum), τὸ ὁποῖον ἐγνώρισαν οἱ Ῥωμαῖοι ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ ὑπάτου L. Papīrius Cursor κομισθὲν καὶ στηθὲν τῷ 293 π.Χ. πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Quirīnus (Plin. h. n. 7, 213).

Ἡ Ἰουδαϊκὴ ἐβδομάς τῶν 7 ἡμερῶν, ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ μηνός, δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, εἰ καὶ ἡ λ. hebdomas δὲν ἦτο ἄγνωστος ἤδη ἀπὸ τῶν

χρόνων τοῦ Πομπηίου ἀλλ' ὑπὸ ἄλλην ὁμῶς διάφορον σημασίαν (Cic. epist. 16, 9, 3. Gell. 3, 10, 1.7). Ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς ἐβδομάδος εἰσέχθη ἡ λέξις βραδύτερον ἐκ τῶν βιβλικῶν παραδόσεων διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ¹⁸.

18. Ἡ λ. hebdomas προέρχεται ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς μεταφράσεως τοῦ Ἑβραϊκοῦ schâbouah. Τὸ ἀντίστοιχον λατινικὸν εἶναι septimāna καὶ ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ἐν τῷ Cod. Theod. 15, 5, 5. Ἡ λ. hebdomas, -adis θ. ἦτο γνωστὴ ὡς λέξις ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Οὐάρρωνος (πρβλ. Gell. 3, 10, 7—17) καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Παρὰ τῷ Κικέρωνι ὁμῶς (ep. 16, 9, 3) ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν διάφορον σημασίαν, ὡς ἐδηλώθη, τῶν 7 δηλ. κρίσιμων ἡμερῶν τῆς ἀσθενείας.

Ἡ ἐβδομάς, ὡς διαίρεσις μηνός, ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Οὗτοι διήρουν, ὡς γνωστόν, τὸν μῆνα τοῦ Ἀττικοῦ ἔτους εἰς τρία μέρη ἢ τρεῖς δεκάδας. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς α' δεκάδος ἐκαλεῖτο ν ο υ μ η ν ί α.

Σ η μ. Ἡ παρούσα σημείωσις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑ. 14 τέλ. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς Λατινικοῖς Λεξικοῖς ἐν λήμματι findō ἢ fissus οὐδαμοῦ γίνεται μνεία τοῦ diēs fissī, μολοντί ὁ ὅρισμός οὗτος ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Γραμματικῷ καὶ Σχολιαστῇ τοῦ Βεργιλίου Σεργίῳ Aen. VI 37, πρβλ. κ. Serv. Dan. α ὕ τ. (I. Wissowa RE VI (1909) 2405—6. G. Shoen α ὕ τ. 2015.

ΡΩΜΑΪΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

Ἡμέραι μηνός	Mārtius, Māius, Iānuārius, Sexti- Quīntilis (Iūlius), lis (Augustus), De- October cember ἡμέραι 31		Aprīlis, Iūnius, September, November ἡμέραι 30		Februārius ἡμέραι 28 ἡμέραι 29 ἐτος σὺνθετος ἔτος δίσεκτον ↓	
1	Kalendis Mārtiis ὡπ	Kalendis Iānuāriis ὡπ	Kalendis Aprīlibus ὡπ	Kalendis Februāriis		
2	a. d. VI. } Nōnās Mārtiās ὡπ	a. d. IV. } Nōnās	a. d. IV. } Nōnās	a. d. IV. } Nōnās		
3	a. d. V. } Iānuāriās	a. d. III. } Iānuāriās	a. d. III. } Aprīlis ὡπ	a. d. III. } Februāriās		
4	a. d. IV. } prīdiē Nōnās Mārtiās	prīdiē Nōnās Iānuāriās	prīdiē Nōnās Aprīlis ὡπ	prīdiē Nōnās Februāriās		
5	a. d. III. } Nōnās Mārtiās ὡπ	Nōnīs Iānuāriis ὡπ	Nōnīs Aprīlibus ὡπ	Nōnīs Februāriis		
6	prīdiē Nōnās Mārtiās ὡπ	a. d. VIII. } Iānuāriās ὡπ	a. d. VIII. } Aprīlis ὡπ	a. d. VIII. } Februāriās		
7	Nōnīs Mārtiis ὡπ	a. d. VII. } Iānuāriās ὡπ	a. d. VII. } Aprīlis ὡπ	a. d. VII. } Februāriās		
8	a. d. VIII. } Iānuāriās ὡπ	a. d. VI. } Iānuāriās ὡπ	a. d. VI. } Aprīlis ὡπ	a. d. VI. } Februāriās		
9	a. d. VII. } Iānuāriās ὡπ	a. d. V. } Iānuāriās ὡπ	a. d. V. } Aprīlis ὡπ	a. d. V. } Februāriās		
10	a. d. VI. } Iānuāriās ὡπ	a. d. IV. } Iānuāriās ὡπ	a. d. IV. } Aprīlis ὡπ	a. d. IV. } Februāriās		
11	a. d. V. } Iānuāriās ὡπ	a. d. III. } Iānuāriās ὡπ	a. d. III. } Aprīlis ὡπ	a. d. III. } Februāriās		
12	a. d. IV. } Iānuāriās ὡπ	prīdiē Idūs Iānuāriās ὡπ	prīdiē Idūs Aprīlis ὡπ	prīdiē Idūs Februāriās		
13	a. d. III. } Iānuāriās ὡπ	Idibus Iānuāriis ὡπ	Idibus Aprīlibus ὡπ	Idibus Februāriis		
14	prīdiē Idūs Mārtiās ὡπ	a. d. XVIII.	a. d. XVIII.	a. d. XVI.		
15	Idibus Mārtiis ὡπ	a. d. XVIII.	a. d. XVII.	a. d. XV.		
16	a. d. XVII.	a. d. XVII.	a. d. XVI.	a. d. XIV.		
17	a. d. XVI.	a. d. XVI.	a. d. XV.	a. d. XIII.		
18	a. d. XV.	a. d. XV.	a. d. XIV.	a. d. XII.		
19	a. d. XIV.	a. d. XIV.	a. d. XIII.	a. d. XI.		
20	a. d. XIII.	a. d. XIII.	a. d. XII.	a. d. X.		
21	a. d. XII.	a. d. XII.	a. d. XI.	a. d. IX.		
22	a. d. XI.	a. d. XI.	a. d. X.	a. d. VIII.		
23	a. d. X.	a. d. X.	a. d. IX.	a. d. VII.		
24	a. d. IX.	a. d. IX.	a. d. VIII.	a. d. VI.		
25	a. d. VIII.	a. d. VIII.	a. d. VII.	a. d. V.		
26	a. d. VII.	a. d. VII.	a. d. VI.	a. d. IV.		
27	a. d. VI.	a. d. VI.	a. d. V.	a. d. III.		
28	a. d. V.	a. d. V.	a. d. IV.	prīdiē		
29	a. d. IV.	a. d. IV.	a. d. III.			
30	a. d. III.	a. d. III.	prīdiē			
31	prīdiē	prīdiē				

Kalendās Aprīlis Iūniās Sextilēs (Augustās) Novembres

Kalendās Februāriās Septembres Iānuāriās

Kalendās Māiās Quīntilēs (Iūliās) Octōbres Decembres

Kalendās Mārtiās

annus bissextus

a. d. bis VI
a. d. V.
a. d. IV.
a. d. III.
prīdiē
Kalendās Mārtiās